

prof. dr hab. Jerzy Bański

Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
UMCS, Lublin

dr Viktoriya Pantyley

Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
UMCS, Lublin

Warunki życia we wschodniej Polsce według regionów i kategorii jednostek osadniczych¹

WSTĘP

Wschodnia część Polski jest uważana za jeden z najbiedniejszych i marginalizowanych regionów UE, który cechuje się niskim poziomem płac, niekorzystną strukturą wydatków w budżetach gospodarstw domowych oraz znaczną skalą ubóstwa. Taka sytuacja, wraz z niekorzystną strukturą gospodarki, wysoką skalą bezrobocia rejestrowanego oraz dużą liczbą pracowników na tzw. umowach śmieciowych, świadczy o niskiej jakości i poziomie życia ludności na tym obszarze. Potwierdzają to liczne opracowania naukowe [Bański, 2009, 2010; Eberhardt, 1996; Janicki, 2011; Kawałko, Miszczuk, 2005].

W języku potocznym pojęcia „jakość” i „poziom życia” często są stosowane zamiennie. Jednakże należy je traktować oddzielnie; bo na przykład według M. Dąbrowy [2001] poziom życia określa stopień zaspokojenia potrzeb materialnych i podstawowych w hierarchii potrzeb życia człowieka [zob. też Luszniiewicz, 1982], zaś jakość życia odzwierciedla fakt „bycia kimś” i odczuwania różnych stanów emocjonalnych. Możemy zatem przyjąć, że jakość życia jest oceniana za pomocą mierników subiektywnych, czyli wynikających z badań społecznych dotyczących satysfakcji z życia, zadowolenia z sytuacji materialnej i zdrowia, podczas gdy poziom życia oceniają mierniki obiektywne (ilościowe), np. poziom i struktura dochodów, struktura wydatków na dobra konsumpcyjne lub usługi itp. Przykładem miernika poziomu życia jest wskaźnik rozwoju społecznego (HDI – *Human Development Index*), uwzględniający trzy płaszczyzny życia (zdrowie, wiedzę i dochody).

Jakość i poziom życia jest bardzo popularnym tematem badawczym podejmowanym w szerokim zakresie głównie przez przedstawicieli różnych dyscyplin spo-

¹ Opracowanie powstało w wyniku realizacji projektu badawczego sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanego na podstawie decyzji nr 7009/B/P01/2011/40.

lecznych i ekonomicznych [np. Dąbrowa, 2011; Luszniiewicz, 1972; Słaby, 1990; Zeliaś, 2000; Panek, 2007]. Problematyka ta jest często przedmiotem analiz i ekspertyz wykonywanych na potrzeby instytucji publicznych [np. *Ocena...* 2011; *Badanie warunków...*, 2010] bądź tematem cyklicznych opracowań statystycznych [*Poziom życia...*, 2010; *Warunki życia...*, 2007]. Najczęściej badania odnoszą się do wybranych regionów lub dwóch podstawowych kategorii przestrzennych – miast i obszarów wiejskich. Rzadziej natomiast analizuje się jakość i poziom życia według wielkości jednostek osadniczych, które różnią się też strukturą funkcjonalną.

W 2012 roku przeprowadzono badania ankietowe ludności wschodniej Polski (województwa: lubelskie, podkarpackie, podlaskie oraz wschodni fragment mazowieckiego – powiaty: łosicki, siedlecki i sokołowski), w których zapytano mieszkańców m.in. o warunki i jakość życia. Wybór ankietowanych był losowy; przyjęto założenie, że z wyjątkiem woj. mazowieckiego (które obejmuje stosunkowo niedużą część obszaru badań) we wszystkich pozostałych trzech regionach liczba ankietowanych powinna być podobna (tabela 1). Należy zaznaczyć, że rozkład przestrzenny badania ankietowego obejmował poza miastami wojewódzkimi, głównie zachodnią część woj. podlaskiego i Suwałki, wszystkie wybrane powiaty w woj. mazowieckim, rejon Białej Podlaskiej, Wyżyny Lubelskiej i Roztocza w woj. lubelskim oraz północno-wschodnią część woj. podkarpackiego. Drugie założenie polegało na wykonaniu podobnej liczby ankiet we wszystkich czterech kategoriach obszarów; nie spełniono go w przypadku małych miast, gdzie wykonano czterokrotnie mniej badań niż w innych wytypowanych obszarach. Pomimo tego włączono je do dalszych analiz z zastrzeżeniem, że wnioski dotyczące małych miast mogą być obarczone błędem wynikającym z niedużej reprezentacji ankietowanych. Łącznie wykonano 1115 ankiet.

Tabela 1. Liczba wykonanych ankiet według regionów i kategorii obszarów

Województwo/ kategoria obszaru	Miasta wojewódzkie	Miasta powiatowe	Małe miasta	Wsie	Razem
lubelskie	101	126	7	132	360
mazowieckie	0	48	25	59	132
podkarpackie	86	99	8	116	309
podlaskie	110	100	41	63	314
razem	297	373	81	364	1115

Źródło: opracowanie własne.

Podstawowym celem opracowania jest diagnoza warunków życia we wschodnich regionach kraju i wskazanie ich przestrzennego zróżnicowania. Autorzy koncentrują swoją uwagę na ocenie warunków i jakości życia w różnych kategoriach wielkościowych i funkcjonalnych jednostek osadniczych, które podzielono na cztery grupy: miasta wojewódzkie, miasta powiatowe, małe miasta i wsie. W uzupełnieniu przeanalizowano zróżnicowanie niektórych cech z uwagi na wiek, płeć i status zawodowy mieszkańców.

**POZIOM ŻYCIA LUDNOŚCI WE WSCHODNIEJ POLSCE
W ŚWIELE WYBRANYCH WSKAŹNIKÓW**

Poziom życia mieszkańców wschodniej Polski oceniany na podstawie wybranych wskaźników statystycznych jest na ogół nieco niższy od przeciętnej krajowej. Na przykład jeśli chodzi o przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto, analizowane województwa cechują się wartościami o około 10–15% niższymi niż w kraju. W ujęciu przestrzennym w najlepszej sytuacji był powiat łęczyński w woj. lubelskim, gdzie działa kopalnia węgla kamiennego, wokół której powstało wiele nowych podmiotów gospodarczych oraz w stolicach regionów – Lublinie, Rzeszowie i Białymstoku.

Wśród badanych regionów w roku 2010 najwyższe dochody osiągały gospodarstwa domowe woj. lubelskiego, wynosiły one jednak około 92% przeciętnej krajowej (tabela 2). W strukturze dochodów przeważają dochody z pracy najemnej, a następnie ze świadczeń społecznych i socjalnych. Szczególnie wysoki udział tego ostatniego typu dochodów cechuje mieszkańców woj. podkarpackiego, gdzie w roku 2010 wynosił on około 36%, przy przeciętnej w kraju 28%.

**Tabela 2. Wybrane wskaźniki poziomu życia ludności wschodniej Polski
na tle kraju w 2010 r.**

Wskaźniki	Polska	Województwa		
		lubelskie	podkarpackie	podlaskie
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto, PLN	3224,1	2922,6	2753,12	2854,0
Dochody gospodarstw domowych, PLN na 1 osobę	1192,8	978,49	907,3	1103,2
Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkań, m ² na 1 osobę	24,9	25,3	23,3	26,0
Mieszkania wyposażone w wodociąg, %	95,5	88,7	92,6	91,2
Mieszkania wyposażone w centralne ogrzewanie, %	78,5	72,0	73,5	75,4
Spożycie mięsa w kg na osobę miesięcznie	5,57	5,46	4,83	6,93
Spożycie owoców w kg na osobę miesięcznie	3,43	3,21	3,28	3,41

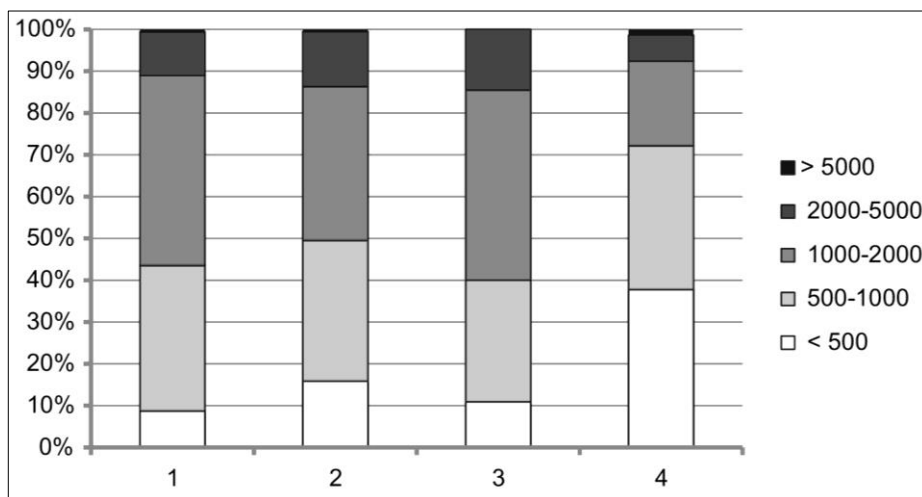
Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Rocznik statystyczny województw, 2011; Biuletyn statystyczny..., 2011].

Jednym z kryteriów oceny zasobności materialnej ludności jest wysokość wydatków gospodarstw domowych, przy czym ważna jest też ich struktura, w tym wydatki na żywność. Mieszkańcy badanych województw przeznaczają obecnie na żywność około 27–29% swoich miesięcznych dochodów, czyli około 2–4% więcej niż przeciętnie w kraju. W rezultacie nieco mniej mogą oni przeznaczać na poprawę zdrowia, czy kulturę i wypoczynek.

Badany obszar wykazuje też stosunkowo gorsze wyposażenie mieszkań pod względem podstawowych urządzeń technicznych (np. wodociąg, gaz z sieci lub ogrzewanie centralne). W ujęciu przestrzennym najkorzystniejsza sytuacja jest w miastach i gminach położonych w sąsiedztwie dużych miast oraz na znacznym obszarze woj. podkarpackiego. Natomiast najslabiej wyposażone w analizowane elementy infrastruktury są gospodarstwa położone w gminach rolniczych, w tym szczególnie na terenach peryferyjnych. Nieco korzystniejsza sytuacja niż przeciętnie w kraju dotyczy wielkości mieszkań, ale jest to wynik ponadprzeciętnego tempa zmniejszania się liczby ludności, będącego skutkiem ubytku naturalnego i odpływu migracyjnego (głównie w województwach: podlaskim i lubelskim).

WARUNKI I JAKOŚĆ ŻYCIA WE WSCHODNIEJ POLSCE – WYNIKI BADAŃ

Badanie jakości życia we wschodniej Polsce podzielono na dwie części. W pierwszej z nich analizowano wybrane czynniki składające się na warunki życia (wielkość i źródła dochodów, upodobania konsumpcyjne, sposób i formę spędzania wolnego czasu), w drugiej części poddano analizie opinie i oceny mieszkańców, które dotyczyły jakości życia, oceny stanu zdrowia i poziomu zadowolenia z różnych dziedzin życia.

**Rysunek 1. Wysokość miesięcznych dochodów netto
w gospodarstwach domowych na osobę (PLN)**

1 – miasta wojewódzkie, 2 – miasta powiatowe, 3 – małe miasta, 4 – wsie

Źródło: opracowanie własne.

Ogółem na badanym obszarze przeważa grupa gospodarstw o dochodach w granicach 1000–2000 złotych na mieszkańca (rysunek 1). Największy udział tej grupy jest w miastach wojewódzkich i małych miastach. W ujęciu przestrzennym najwyższym udziałem gospodarstw z przeciętnymi miesięcznymi dochodami na głowę w przedziale 1000–2000 złotych netto cechuje się województwo podlaskie. Druga co do udziału grupa ankietowanych gospodarstw ma dochody w granicach minimum socjalnego – 500–1000 złotych na osobę. Najwięcej jest ich w miastach wojewódzkich i na terenach wiejskich (po około 35%). Najgorsza sytuacja pod tym względem jest w woj. podkarpackim (38% gospodarstw domowych) i lubelskim (35%). Natomiast w woj. podlaskim udział takich gospodarstw jest wyraźnie niższy i wynosi 29%.

Szczególnie niepokojąca jest duża liczba gospodarstw domowych z dochodami poniżej 500 złotych na osobę – przede wszystkim na obszarach wiejskich, gdzie takie gospodarstwa stanowią 38% (w miastach wojewódzkich około 9%). W ujęciu regionalnym w najgorszej sytuacji były gospodarstwa domowe w woj. podkarpackim (31%), a w najlepszej w podlaskim (11%). Z kolei najwyższe przeciętne dochody na osobę (2000–5000 zł) zanotowano w małych miastach (14% gospodarstw domowych) i miastach powiatowych (13%). Dotyczyło to przede wszystkim ankietowanych gospodarstw w woj. mazowieckim (18%) i podlaskim (13%). Nieliczna była grupa dochodowa powyżej 5000 złotych na osobę: 0,7% gospodarstw domowych w miastach wojewódzkich i 1,4% na obszarach wiejskich.

Wyniki badań wykazały, że najlepszą sytuację materialną (dochody powyżej 2000 złotych netto na osobę w gospodarstwie domowym) ma ludność w wieku produkcyjnym, pracująca na rachunek własny. Z kolei w grupie żyjących poniżej minimum egzystencji przeważały osoby bezrobotne lub rolnicy w gospodarstwach wielodzietnych. W strukturze dochodów ludności badanych województw przeważały dochody pochodzące z pracy (około 77%), a następnie inne (np. wynajem mieszkania, pomoc krewnych, własne oszczędności) oraz emerytury. Około 4,5% badanych respondentów wykazało brak jakichkolwiek dochodów, co może wskazywać, że są oni na utrzymaniu innych osób (tabela 3).

Bardzo niepokojący jest wysoki udział osób korzystających z różnego rodzaju zasiłków i innych świadczeń socjalnych na terenach wiejskich (14% badanych respondentów); w pewnym stopniu dotyczy to także miast wojewódzkich (9%). W ujęciu regionalnym najlepszą sytuację ma ludność woj. podlaskiego, gdzie dochody z pracy najmniej stanowią prawie 92%. Z kolei w woj. podkarpackim aż 10% gospodarstw domowych nie ma stałych dochodów, a następne 13% ma dochody z innych, mało stabilnych źródeł. Jest to prawdopodobnie związane z niedużą powierzchnią takich gospodarstw, które produkują głównie na potrzeby własne. Część z nich to tzw. gospodarstwa socjalne utrzymujące się z zasiłków i rent. Inne należą do osób dwuzawodowych, które aktualnie mogą liczyć tylko na czasowe zatrudnienie.

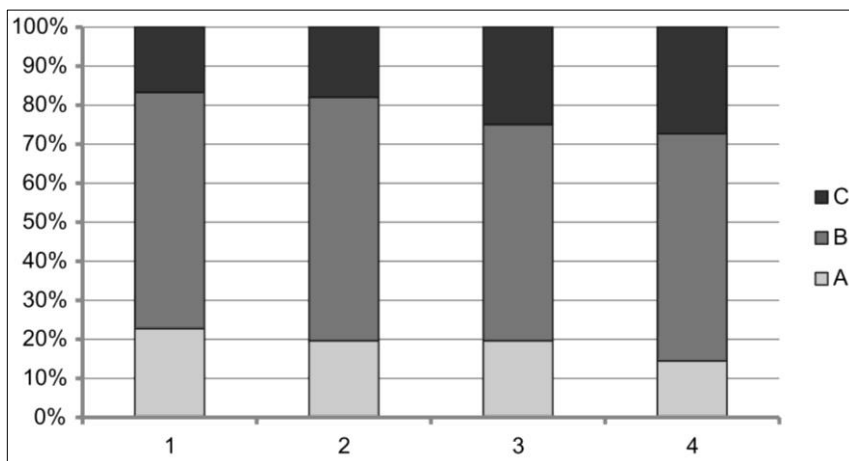
Tabela 3. Źródła dochodów ankietowanych osób według województw i kategorii obszarów (%)*

Obszary badawcze	Dochody z pracy	Renta	Emerytura	Stypendium	Zasiłki i inna pomoc socjalna	Inne	Brak dochodów
Miasta wojewódzkie	81,9	5,9	4,9	10,2	8,9	14,1	4,3
Miasta powiatowe	80,8	6,9	10,4	8,3	4,5	12,0	3,2
Małe miasta	94,6	0,0	5,4	1,8	3,6	7,1	3,6
Wsie	67,1	6,9	13,5	10,2	14,1	10,2	6,4
Woj. lubelskie	78,9	4,9	9,2	6,2	9,2	11,1	3,3
Woj. podkarpackie	65,2	7,8	7,5	12,9	10,0	13,2	10,3
Woj. podlaskie	91,7	4,9	10,2	8,6	5,9	9,6	1,2
Woj. mazowieckie	61,5	13,2	17,6	9,9	14,3	18,7	1,1
Ogółem	77,2	6,4	9,7	9,2	8,9	11,9	4,5

* respondent mógł wybrać jedną lub kilka odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne.

W przeważającej części badanych gospodarstw domowych poziom dochodów wystarcza tylko na zaspokojenie podstawowych potrzeb – wyżywienia i stałych opłat (rysunek 2).

Rysunek 2. Dochody według poziomu zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych we wschodniej Polsce

A – wystarcza na podstawowe potrzeby i inne dodatkowe wydatki, B – wystarcza na podstawowe potrzeby, C – nie wystarcza na podstawowe potrzeby

1 – miasta wojewódzkie, 2 – miasta powiatowe, 3 – małe miasta, 4 – wsie

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej takich gospodarstw odnotowano w miastach powiatowych (62%) i wojewódzkich (60%), a w ujęciu regionalnym w woj. podkarpackim (63%). Członkowie stosunkowo wielu gospodarstw domowych stwierdzili, że poziom ich dochodów nie wystarcza na zaspokojenie podstawowych potrzeb. Duży udział takich gospodarstw jest na terenach wiejskich (27%) oraz w małych miastach (25%), co zgadza się z powszechnym poglądem o większym ubóstwie na terenach charakteryzujących się małym zróżnicowaniem struktury funkcjonalnej, która ogranicza możliwości rozwoju rynku pracy. Wśród badanych regionów największy udział gospodarstw domowych o dochodach niewystarczających na podstawowe wydatki stwierdzono w woj. mazowieckim (25%) i lubelskim (20%). Natomiast liczba gospodarstw domowych, w których dochody wystarczają nie tylko na zaspokojenie podstawowych potrzeb, lecz także na inne wydatki, okazała się niewielka.

Odzwierciedleniem jakości życia są też wzorce konsumpcyjne i struktura żywienia. W badaniu ankietowym zapytano o rodzaj produktów żywnościowych spożywanych w ciągu ostatniego tygodnia, wyróżniając następujące artykuły spożywcze: mięso i produkty mięsne, ryby i owoce morza, mleko i produkty mleczne, świeże warzywa i owoce, a także świeże soki. Są to artykuły żywnościowe niezbędne do zdrowego funkcjonowania organizmu. W badaniu zaznaczyła się wyraźna różnica pomiędzy miastami i obszarami wiejskimi na korzyść tych pierwszych (tabela 4). Z wyjątkiem mleka i produktów mlecznych oraz świeżych soków pozostałe artykuły żywnościowe są rzadziej spożywane w gospodarstwach wiejskich. Zaskakujące jest też rzadsze spożycie na wsi niż w mieście świeżych warzyw i owoców, które stanowią bezpośredni produkt wielu gospodarstw rolnych. Duże różnice dotyczą też ryb i owoców morza, które nie są w ogóle popularne w jadłospisie Polaków. Najbardziej „zbilansowany” jadłospis mają mieszkańcy małych miast; w jego strukturze znalazło się zdecydowanie więcej niż w pozostałych badanych kategoriach ryb i świeżych owoców.

Tabela 4. Struktura wybranych produktów żywnościowych spożywanych przez ankietowanych (%)^{*} – według odpowiedzi na pytanie – *Które z produktów spożywał Pan/Pani w ciągu ostatnich 7 dni?*

Obszary badawcze	Mięso i produkty mięsne	Ryby i owoce morza	Mleko i produkty mleczne	Świeże warzywa	Świeże owoce	Świeże soki
Miasta wojewódzkie	95,1	43,4	85,2	81,3	82,9	33,9
Miasta powiatowe	93,3	47,5	85,3	78,7	82,9	36,3
Małe miasta	92,9	60,7	80,4	78,6	87,5	35,7
Wsie	92,3	35,9	82,3	72,4	76,8	33,7
Woj. lubelskie	94,3	38,5	86,7	81,8	83,2	32,5
Woj. podkarpackie	90,9	32,9	80,6	68,3	79,0	34,5
Woj. podlaskie	95,4	59,3	84,3	84,6	85,2	38,6
Woj. mazowieckie	92,3	39,6	84,6	64,8	67,0	31,9
Ogółem	93,5	43,1	84,0	77,3	81,2	34,8

^{*} respondent mógł wybrać jedną lub kilka odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne.

Wśród badanych województw najkorzystniejsza sytuacja jest w woj. podlaskim, gdzie struktura spożywanej żywności jest najbardziej zrównoważona. Wniosek ten potwierdza subiektywną ocenę sytuacji materialnej gospodarstw domowych, w której woj. podlaskie wypadło lepiej od innych regionów wschodnich. Jest to także potwierdzeniem lepszej kondycji materialnej badanych gospodarstw Podlasia, w których zdecydowanie przeważają dochody z pracy.

Innym elementem odzwierciedlającym jakość życia jest forma wypoczynku i rekreacji. Respondentom zadano więc kilka pytań dotyczących sposobu spędzania wolnego czasu, korzystania z aktywności ruchowej, a także częstotliwości korzystania z urlopów wypoczynkowych.

Zadeklarowane formy spędzania czasu wolnego wskazują na przewagę pasywnych sposobów wypoczynku, tj.: oglądanie telewizji (55% badanych), wizyta u znajomych (40%) bądź korzystanie z komputera (36%). Zaznaczyła się także różnica pomiędzy dużymi miastami, gdzie formy wypoczynku są bardziej zróżnicowane, a małymi miastami, w których mieszkańcy najwięcej czasu wolnego poświęcają oglądaniu telewizji i czytaniu książek oraz wsiami, w których najwięcej czasu spędza się przed telewizorem i na odwiedzinach znajomych (tabela 5). Popularność telewizji wśród mieszkańców wsi potwierdzają badania T. Panka i J. Czapińskiego [*Diagnoza społeczna...*, 2011], według których osoby z niskimi wskaźnikami cywilizacyjnymi (niskim wykształceniem, niskimi dochodami i słabym wyposażeniem gospodarstw domowych w nowoczesne technologie komunikacyjne) uczestniczą w kulturze niemal wyłącznie w jednej formie – poprzez oglądanie telewizji. Jednocześnie na obszarach wiejskich odnotowano najmniejszy udział osób czytających książki – zaledwie 28%; w przypadku małych miast i miast powiatowych wartości były wyższe o 10%.

Przeanalizowano też sposób spędzania czasu wolnego w zależności od płci, wieku i statusu zawodowego. Dla mężczyzn dominującymi formami wypoczynku jest oglądanie telewizji (51%), komputer (45%) oraz wypoczynek aktywny (43%), kobiety zaś preferują oglądanie telewizji (56%), wizytę u znajomych (42%) i czytanie książek (37%).

Tabela 5. Forma spędzania czasu wolnego przez mieszkańców wschodniej Polski według kategorii obszaru (%)*

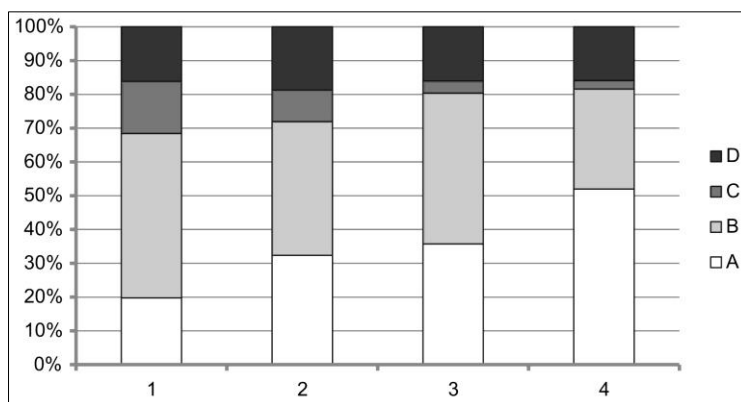
Kategoria obszaru	Aktywny odpoczynek	Wizyta u znajomych	Czytanie książek	Komputer	Oglądanie telewizji	Inne
Miasta wojewódzkie	41,1	45,7	32,2	47,4	48,0	7,9
Miasta powiatowe	36,3	38,4	35,5	35,5	57,3	12,3
Małe miasta	35,7	21,4	39,3	25,0	51,8	12,5
Wsie	30,1	40,3	28,2	29,0	58,0	8,6
Ogółem	35,6	40,3	32,3	36,1	54,8	9,8

* pytany mógł wybrać jedną lub kilka odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne.

Najważniejszą formą aktywności wśród najmłodszych i studentów jest wizyta u znajomych. Z kolei czytanie książek preferowały osoby w wieku dojrzałym i starszym, pracujące w sektorze państwowym i emeryci. Najbardziej „uzależnioną” od telewizji grupą są emeryci (prawie 81%), renciści i osoby bezrobotne, dla których często telewizja jest jedyną rozrywką i sposobem na „zabicie czasu”. Korzystanie z komputera jako sposób spędzania czasu wolnego wybierali najczęściej mężczyźni i osoby młode.

Ważnym wskaźnikiem jakości życia jest forma i częstość urlopu wypoczynkowego. Większość ankietowanych osób na wsi (52% pytanych) i duża część w małych miastach (36%) w ogóle nie wyjeżdża na urlop, zaś wśród deklarujących wyjazdy przeważają osoby wykorzystujące tę formę wypoczynku raz w roku. Na wsi jest to prawdopodobnie związane z rodzajem pracy; rolnicy bardzo rzadko korzystają z urlopów wypoczynkowych. W dużych miastach istnieje grupa osób (9% w miastach powiatowych i 16% w miastach wojewódzkich) korzystająca z urlopu wypoczynkowego częściej niż raz w roku (rysunek 3).

Rysunek 3. Wykorzystanie urlopu wypoczynkowego wśród ankietowanych osób według kategorii obszaru

A – nie wyjeżdżam, B – raz w roku, C – częściej niż raz na rok, D – raz na kilka lat
1 – miasto wojewódzkie, 2 – miasto powiatowe, 3 – inne miasto, 4 – wieś

Źródło: opracowanie własne.

Istotnym elementem jakości życia jest poziom i dostępność do usług medycznych. Mieszkańcy Polski Wschodniej korzystają z usług medycznych najczęściej kilka razy w roku. Stosunkowo duża grupa ankietowanych (25–30%) korzysta z usług medycznych raz na kilka lat. Jest to zapewne związane z ich dobrym stanem zdrowia, jednak świadczy też, że sporadycznie uczestniczą w badaniach profilaktycznych, a to już jest niekorzystne.

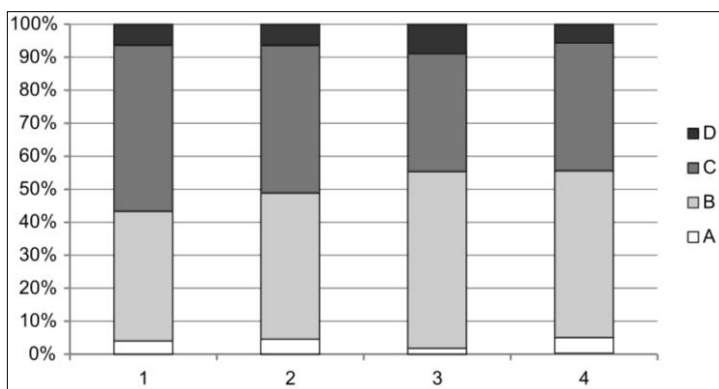
Największą grupę stanowią osoby, których dochody wystarczają na podstawowe usługi medyczne. Nie stwierdzono w tym zakresie istotnych różnic po-

między badanymi kategoriami obszarów. Niepokoi natomiast stosunkowo duży udział mieszkańców (około 18% ogółem) o dochodach niewystarczających na wykonanie potrzebnych zabiegów medycznych. Problem ten dotyczy przede wszystkim osób z gospodarstw domowych o przeciętnych miesięcznych dochodach poniżej minimum egzystencji (27% badanych respondentów), a także osób starszych (23%). Co trzecia badana osoba stwierdziła, że nie skorzystała z usług lekarza specjalisty pomimo rzeczywistej potrzeby.

* * *

W badaniu ankietowym znalazło się też bezpośrednie pytanie o ocenę jakości życia. Zdaniem J. Rutkowskiego [1991] ocena subiektywna jest najbardziej adekwatnym miernikiem jakości życia, ponieważ pozwala zbadać z jednej strony warunki życia ludności, a z drugiej – wiele innych czynników, nieuchwytnych statystycznie. T. Słaby [1994, s. 41] stwierdza, że „oceny i odczucia ludzi rozpatrywane statystycznie, a więc w masie, tracą swój subiektywny, indywidualny wymiar i stają się w pełni obiektywnym zjawiskiem społecznym, nie mniej istotnym, niż obiektywne warunki bytu i konsumpcja”.

Najwyżej ocenili jakość życia mieszkańcy miast wojewódzkich – na dobrą lub bardzo dobrą wskazała łącznie ponad połowa pytaných (rysunek 4). Z kolei najmniej korzystnie oceniają swoją sytuację mieszkańcy wsi i małych miast. Różnice pomiędzy poszczególnymi kategoriami obszarów nie są jednak duże. Jeśli chodzi o przekrój regionalny, to najkorzystniejszą ocenę jakości życia wyrazili mieszkańcy woj. podlaskiego, zaś najmniej korzystną – wschodniej części woj. mazowieckiego.

Rysunek 4. Jakość życia w ocenie ankietowanych mieszkańców Polski Wschodniej według kategorii obszaru

A – zła lub bardzo zła, B – przeciętna, C – dobra, D – bardzo dobra

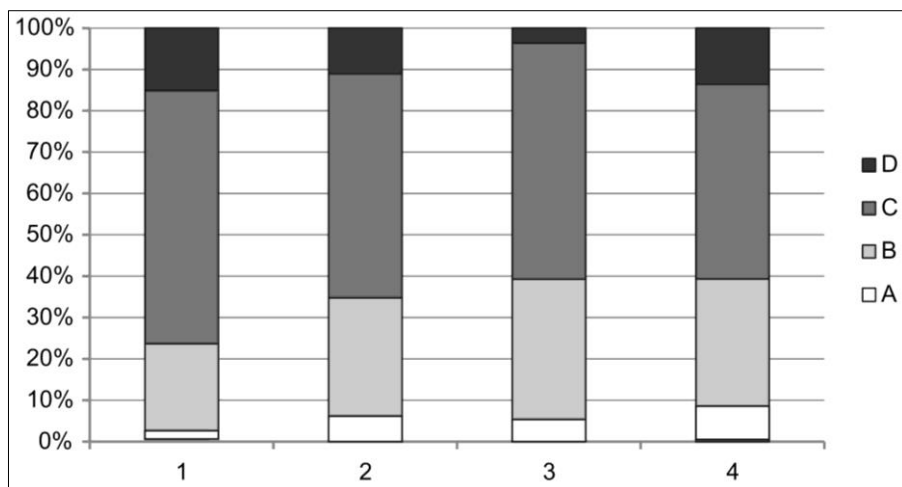
1 – miasto wojewódzkie, 2 – miasto powiatowe, 3 – inne miasto, 4 – wieś

Źródło: opracowanie własne.

Ocena jakości życia jest zależna od cech respondentów. Na przykład większy udział mężczyzn wskazuje na złą i bardzo złą sytuację (6,5% przy 3,6% w przypadku kobiet), ale równocześnie większy odsetek mężczyzn jest zadowolonych z jakości życia (47% przy 42% kobiet). Większe różnice w ocenie jakości życia zaobserwowano w odniesieniu do wieku ankietowanych oraz – co ciekawe – do liczby posiadanych dzieci. Młodzież i osoby bezdzietne lepiej oceniają jakość życia niż osoby starsze lub wielodzietne.

Ocena jakości życia jest też wyraźnie zależna od wykształcenia i statusu zawodowego. Osoby dobrze wykształcone, o stabilnym zatrudnieniu oceniają ją lepiej (ponad połowa wskazuje na sytuację dobrą i bardzo dobrą) niż rolnicy, osoby bezrobotne i renciści, wśród których większość ocenia jakość życia jako przeciętną.

Według W. Sęk [1993] zdrowie zajmuje jedno z najważniejszych miejsc w charakterystyce jakości życia ludności. Wskaźniki samooceny zdrowia mogą służyć jako mierniki stanu zdrowia i jakości życia społeczeństwa. Na całym badanym obszarze 6% ludności oceniło stan swojego zdrowia jako zły i bardzo zły, zaś jako dobry i bardzo dobry – 66%. Wyraźne jest zróżnicowanie zależne od kategorii badanego obszaru oraz od regionu. Najgorzej oceniła swój stan zdrowia ludność obszarów wiejskich – 9% pytanych, jako zły i bardzo zły. W miastach wojewódzkich takich osób było tylko 3%, jednocześnie największa grupa osób uznała tam stan swego zdrowia za dobry lub bardzo dobry (rysunek 5).

Rysunek 5. Samoocena stanu zdrowia mieszkańców wschodniej Polski według kategorii obszaru

A – zły i bardzo zły, B – przeciętny, C – dobry, D – bardzo dobry

1 – miasta wojewódzkie, 2 – miasta powiatowe, 3 – małe miasta, 4 – wsie

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie danych ankietowych obliczono syntetyczny wskaźnik samooceny stanu zdrowia ludności (W)², według którego w najlepszej kondycji zdrowotnej jest ludność dużych miast (tabela 6). Różnica wartości tego wskaźnika pomiędzy miastami wojewódzkimi a obszarami wiejskimi jest aż czterokrotna, na korzyść miast. W przekroju regionalnym najlepszym stanem zdrowia cieszą się mieszkańcy Podkarpacia i Podlasia.

Tabela 6. Wskaźnik syntetyczny samooceny stanu zdrowia mieszkańców (W)
Polski Wschódniej

Obszary badawcze	Udział osób (%) oceniających stan swojego zdrowia jako dobry lub bardzo dobry (Wdz)	Udział osób (%) oceniających stan swojego zdrowia jako zły lub bardzo zły	Wskaźnik syntetyczny samooceny stanu zdrowia ludności, W
Miasta wojewódzkie	76,3	2,7	28,3
Miasta powiatowe	65,3	6,2	10,5
Inne miasta	60,7	5,4	11,2
Obszary wiejskie	60,7	8,6	7,1
Woj. lubelskie	63,7	9,0	7,1
Woj. podkarpackie	70,8	3,2	22,1
Woj. podlaskie	68,2	3,4	20,1
Woj. mazowieckie	56,1	13,2	4,3
Ogółem	66,5	6,0	11,1

Źródło: opracowanie własne.

Ocena stanu zdrowotności ludności Polski Wschodniej jest powiązana z wiekiem ankietowanych osób, wykształceniem, charakterem pracy i poziomem posiadanych dochodów oraz z płcią. Najgorzej oceniły swoją kondycję zdrowotną osoby w wieku starszym, z wykształceniem niepełnym podstawowym i podstawowym, renciści, emeryci, rolnicy i osoby bezrobotne lub z dochodami poniżej bądź w granicach minimum socjalnego. Na ocenę zdrowia rzutuje więc w znacznym stopniu sytuacja ekonomiczna osób, która kształtuje też odpowiedni poziom kultury zdrowotnej. Osoby cieszące się dobrym lub bardzo dobrym stanem zdrowia to osoby do 35. roku życia, dobrze wykształcone i posiadające stabilne dochody (pracujące w sektorze państwowym, prywatnym i na rachunek własny). Osoby o najwyższych dochodach (co najmniej 2 tys. złotych na osobę w gospodarstwie domowym) oceniają najlepiej swój stan zdrowia.

Jak pokazują badania J. Czapińskiego [1992, 2004, 2011], dobrostan ogólny człowieka ma budowę warstwową: jedne warstwy, głębsze, są silniej uwarunkowane genetycznie, inne – płytsze, w większym stopniu podlegają wpływom

² Wyraża on stosunek osób oceniających stan swego zdrowia jako bardzo dobry lub dobry do osób oceniających ten stan jako zły lub bardzo zły.

sytuacji. Innymi słowy zadowolenie z życia jest mniej „realistyczne” od zadowolenia z konkretnych spraw – poszczególnych dziedzin życia. W takim układzie warstwą dobrostanu najlepiej poddającą się analizie, w której człowiek wykazuje największy realizm ocen, jest wymiar satysfakcji z poszczególnych dziedzin i aspektów życia. Biorąc pod uwagę metodologię badania komponentów jakości życia opracowaną w *Diagnozie społecznej...* [2011], wyszczególniono następujące komponenty jakości życia ludności, podzielone na grupy (tabela 7):

- subiektywna ocena materialnych aspektów poziomu życia (sytuacja materialna, pozycja społeczna, praca zawodowa, miejsce zamieszkania, warunki mieszkaniowe);
- wymiar społeczny jakości życia (życie osobiste, posiadanie przyjaciół, zdrowie, samopoczucie, ilość i sposób spędzania czasu wolnego).

Tabela 7. Udział respondentów bardzo zadowolonych i zadowolonych z różnych dziedzin życia według typu obszaru badań

Dziedziny życia	Miasta wojewódzkie	Miasta powiatowe	Małe miasta	Wsie
Sytuacja materialna	52,5	48,9	60,8	46,0
Pozycja społeczna	62,1	60,8	69,7	65
Praca zawodowa	51,9	61,2	74,5	56,7
Miejsce zamieszkania	73,6	75,6	78,5	79,0
Warunki mieszkaniowe	80,2	84,7	89,3	81,0
Życie osobiste	83,3	81,1	85,4	80,9
Posiadanie przyjaciół	82,8	81,8	74,5	81,6
Zdrowie	82,0	76,5	72,7	73,0
Samopoczucie	80,3	78,5	80,0	73,0
Ilość wolnego czasu	49,5	53,4	48,2	44,8
Sposób spędzania czasu wolnego	77,2	71,6	76,4	66,9

Źródło: opracowanie własne.

Najbardziej zadowoloną z materialnych aspektów życia grupą są mieszkańcy małych miast. Mieszkańcy pozostałych kategorii badanych obszarów oceniali materialne aspekty poziomu życia nieco niżej, ale oceny te były zróżnicowane w zależności od dziedziny. Na przykład mieszkańcy miast wojewódzkich są najmniej zadowoleni z miejsca zamieszkania, pracy zawodowej i warunków mieszkaniowych, natomiast mieszkańcy wsi najniżej oceniają swoją sytuację materialną.

Z kolei wymiar społeczny jakości życia w takich kategoriach jak: życie osobiste, posiadanie przyjaciół, zdrowie, samopoczucie oraz sposób spędzania czasu wolnego jest lepiej oceniany w miastach wojewódzkich i powiatowych, z wyjątkiem ilości wolnego czasu (największy udział osób bardzo zadowolonych z tej cechy życia odnotowano w małych miastach). Najmniej wolnego czasu mają mieszkańcy wsi, którzy wyrazili też najmniejszy poziom zadowolenia z życia osobistego i samopoczucia.

Interesujących wniosków dostarcza analiza poziomu zadowolenia z jakości życia według cech ankietowanych osób. W przypadku oceny sytuacji materialnej najmniej zadowoloną grupą są osoby starsze, renciści i mieszkańcy objęci różnymi formami pomocy społecznej. Stosunkowo dużą grupę niezadowolonych z warunków materialnych tworzą pracownicy firm prywatnych i rolnicy. Z kolei najbardziej zadowoleni z sytuacji materialnej są ludzie młodzi i osoby zatrudnione w sektorze państwowym lub pracujące na własny rachunek (tabela 8).

Tabela 8. Poziom zadowolenia z pracy zawodowej według statusu zawodowego respondentów (%)

Cecha	Bardzo niezadowolony	Raczej niezadowolony	Trudno ocenić	Zadowolony	Bardzo zadowolony
Pracujący w sektorze prywatnym	5,1	12,2	25,9	40,3	16,5
Pracujący w sektorze państwowym	1,7	5,3	10,2	50,5	32,3
Pracujący na rachunek własny	4,7	3,5	27,1	32,9	31,8
Rolnik	12,7	11,1	17,5	28,6	30,2

Źródło: opracowanie własne.

Wśród ankietowanych zdecydowanie przeważa grupa osób zadowolonych ze swojej pracy – około 65% pytanym. Najbardziej zadowolone z pracy są osoby zatrudnione w sektorze państwowym, natomiast najmniej – rolnicy oraz pracujący w sektorze prywatnym.

Ankietowani mieszkańcy są na ogół zadowoleni z miejsca zamieszkania. Taką opinię wyraziło ponad 70% pytanym, jednak są pewne różnice w zależności od cech respondentów. Większe zadowolenie z miejsca zamieszkania wyrażają na przykład mężczyźni niż kobiety. Z tego wynika prawdopodobnie przewaga kobiet wśród migrujących do innych regionów w kraju oraz ze wsi do miast w poszukiwaniu lepszych warunków życia. Poziom zadowolenia zależy też od wieku respondenta – mniej zadowolone z miejsca zamieszkania są osoby młode, które dotkliwiej odczuwają warunki wynikające z peryferyjnej lokalizacji Polski Wschodniej i braku perspektyw rozwojowych. Opinię taką wyraziła stosunkowo duża grupa studentów.

Największą grupę niezadowolonych z miejsca zamieszkania – oprócz studentów – tworzą bezrobotni i pracujący na własny rachunek. W przypadku tych pierwszych opinia taka jest związana bezpośrednio z problemem zatrudnienia, natomiast prywatni przedsiębiorcy dostrzegają prawdopodobnie utrudnienia wynikające z niekorzystnej lokalizacji ich firm, tj. utrudnioną dostępność transportową, słabe wyposażenie infrastrukturalne, ograniczony rynek zbytu itp.

W przypadku społecznego wymiaru jakości życia najbardziej zadowoleni ze swojego życia osobistego byli ludzie młodzi (z uwagi na małą liczebność badanej grupy do lat 18 trudno mówić o jej reprezentatywności). Wśród osób pracujących zróżnicowanie poziomu zadowolenia z życia jest raczej niewielkie, z tym że najbardziej zadowoloną grupą są osoby zatrudnione w sektorze państwowym.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badania wykazały zróżnicowanie poziomu i jakości życia zarówno w ujęciu regionalnym, jak i według czterech kategorii osadniczych (miasta wojewódzkie, miasta powiatowe, małe miasta, wsie). Analizy wybranych uwarunkowań poziomu życia i oceny jego jakości wyrażane przez mieszkańców wskazują, że najkorzystniejsza sytuacja pod tym względem jest w woj. podlaskim. Należy podkreślić, że dużą część ankiet wykonano w „zagłębiu mleczarskim” Podlasia, charakteryzującym się stosunkowo wysokim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. Stąd mogą wynikać nieco lepsze oceny jakości życia.

W województwie podkarpackim większość badanych cech uzyskało najniższe oceny; jest to prawdopodobnie wynikiem przeludnienia agrarnego i rozdrobnienia gospodarstw rolnych oraz dużego bezrobocia (w tym bezrobocia ukrytego) i mało zróżnicowanej oferty na rynku pracy w miastach. Niekorzystną ocenę jakości życia potwierdzają też wskaźniki statystyczne, które w większości przypadków mają najniższe wartości wśród trzech badanych województw wschodnich.

Trudno o jednoznaczną ocenę jakości życia w zależności od kategorii jednostki przestrzennej. W bardzo dużym uproszczeniu można stwierdzić, że pomiędzy miastami powiatowymi i wojewódzkimi nie ma pod tym względem dużych różnic. Na ich tle jakość życia na wsi i w małych miastach wypada gorzej. Szczególnie chodzi o poziom i strukturę dochodów gospodarstw domowych; czynnik ten w najszerszym zakresie odzwierciedla możliwości różnicowania struktury wydatków, upodobania konsumpcyjne, możliwości korzystania z usług medycznych i form wypoczynku. W małych miastach i wsiach mieszkańcy gorzej oceniają swoją sytuację materialną, czego potwierdzeniem są na przykład mniej aktywne formy wypoczynku i rzadsze korzystanie z urlopu wypoczynkowego. Konsekwencją tego jest również niższa ocena jakości życia w miasteczkach i na wsi. Jednakże szczególnie w małych miastach występuje największy odsetek mieszkańców zadowolonych z pracy, warunków mieszkaniowych, pozycji społecznej i miejsca zamieszkania. Być może jest to wynik niższych aspiracji, ale zagadnienie to wymaga dodatkowego badania, bo liczebność ankietowanych w tej kategorii przestrzennej była stosunkowo niewielka.

LITERATURA

- Badanie warunków i jakości życia oraz zachowań ekonomicznych w gospodarstwach domowych województwa podkarpackiego*, 2010, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Warszawa–Rzeszów.
- Bański J., 2009, *Wschodnia granica Unii Europejskiej jako bariera przestrzenna: na przykładzie pogranicza w woj. lubelskim*, „Czasopismo Geograficzne”, nr 80/3.
- Bański J., Dobrowolski J., Flaga M., Janicki W., Wesołowska W., 2010, *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego*, „Studia Obszarów Wiejskich”, nr 21, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Biuletyn statystyczny Ministerstwa Ochrony Zdrowia*, 2011, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia, Warszawa.
- Czapiński J., 1992, *Psychologia szczęścia: przegląd badań i zarys teorii cebulowej*, Akademos, Poznań.
- Czapiński J., 2004, *Psychologiczne teorie szczęścia* [w:] *Psychologia pozytywna*, red. J. Czapiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Czapiński J., 2011, *Miękkie kapitały a dobrobyt materialny: wyzwanie dla Polski* [w:] *W kręgu psychologii społecznej*, red. J. Czarnota-Bojarska, I. Zinserling, Wydawnictwo UW, Warszawa.
- Dąbrowa M., 2011, *Study in standard of living – methodology of structure of selected indicators*, The Małopolska School of Economics in Tarnów, Research Papers Collection, no.1.
- Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, 2011, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Eberhardt P., 1996, *Problematyka regionów transgranicznych na wschodnim pograniczu Polski*, „Przegląd Geograficzny”, t. 68, z. 1–2.
- Janicki W. (red.), 2011, *Województwo lubelskie. Środowisko – społeczeństwo – gospodarka*, Norbertinum, Lublin.
- Kawałko B., Miszczuk A. (red.), 2005, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Środowisko. Społeczeństwo. Gospodarka*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość.
- Luszniewicz A., 1972, *Statystyka poziomu życia ludności*, PWE, Warszawa.
- Luszniewicz A., 1982, *Statystyka społeczna: Podstawowe problemy i metody*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Ocena warunków i jakości życia mieszkańców województwa pomorskiego i ich postrzeganie przyszłości*, 2011, ekspertyza dla Urzędu Marszałkowskiego woj. pomorskiego, Gdańsk.
- Panek T., 2007, *Statystyka społeczna*, PWE, Warszawa.
- Poziom życia Polaków*, 2010, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa.
- Rutkowski J., 1991, *Badania jakości życia* [w:] *Jakość życia i warunki bytu*, red. S. Jońca, GUS, Warszawa.
- Sęk H., 1993, *Jakość życia a zdrowie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 2.

- Słaby T., 1990, *Poziom życia, jakość życia*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 6.
Warunki życia ludności Polski w latach 2004–2005, 2007, GUS, Warszawa.
- Zeliaś A. (red.), 2000. *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.

Streszczenie

W 2012 roku wykonano badania ankietowe ludności wschodniej Polski na temat warunków i jakości życia. Ich wyniki stanowią podstawę do analiz w niniejszym opracowaniu. Podstawowym celem artykułu jest wskazanie różnic warunków życia i jego jakości w ujęciu regionalnym oraz w podziale na cztery kategorie jednostek osadniczych (miasta wojewódzkie, miasta powiatowe, małe miasta i wsie), które różnią się nie tylko wielkością, ale także funkcjami społeczno-ekonomicznymi. W uzupełnieniu przeanalizowano zróżnicowanie niektórych cech z uwagi na wiek, płeć i status zawodowy mieszkańców.

Living Conditions in Eastern Poland by Region and Settlement Units

Summary

In 2012, in eastern Poland were carried out surveys on the conditions and quality of life. The results form the basis for analysis in this study. The main objective of this paper is to show the diversity the level of living condition and life quality on a regional scale and according to the four categories of settlement units (voivodeship centers, provincial towns, small towns and villages), which differ not only by size, but also the socio-economic functions. In addition, an analysis of several demographic indicators (age, gender, professional status, etc.) and they spatial diversity have been made.